

За текстовете на фолклорните песни (начало на бележки)

Все едно е братя Миладиновия сборник ли ще разлистите, този на Кузман Шапкарев ли или някой друг сериозен извор на автентични текстове на български народни песни, и – ако са ви останали сетива за това – потресени ще бъдете. Все още можете и на живо нещо да чуете някъде или пък на запис – да кажем, на Радка Кушлева някоя от баладите. И – ако са ви останали сетива – тръпки ще ви побият.

От езика можем да почнем – вижте колко думи, колко нюанси, колко настроения, колко цвят и живот в тоя език има! Какво богатство е, какво сме загубили и губим всеки ден! Вижте дори само личните имена! *Янкула, Сирма, Яна, Лазар, Койдана, Янина, Калин, Ерина, Дойчин, Секула, Сърмен, Дели Магдалена, Лозена, Смиляна, Рада, Дамян*.... Да не говорим за багрите и звуците на думи и езикови конструкции в различните части на България – приглушени или ярки, звънтящи или басови, закачливи или навяващи тъга или драматизъм. Не винаги е нужно всичко да разбираме, поне нека да чуем...

*Бела съм, бела, юначе,
цела съм света йогрела.
Един бе Карлък останал
и той не щеше остана,
ам беше в могла утонал.
В моглона нищо немаше,
сал едно вакло овчарче.
Сиво си стадо пасеше,
с медно кавалче свиреше,
с кавалан дума думаше:
"Галени га са ни зьомат,
технону бално колко е !"*

*/Огрела е целия свят, само върхът Перелик е останал,
/а той е най-важният, защото там има момче;
/момче, потънало в мъглата на „нищото”;
/момче, което страда и не вижда друго, освен
/”Колко им е болно на двама, които се обичат,
/ако не могат да се съберат”. Ама думите са
/светло-топлото ”йогрела”, поглъщащото „утонал”,
/несравнимото „галям” с цялата си нежност,
/болката на „бално”...*

Дори само една единствена дума от фолклора ни може да ни омагьоса. Обръщението „Севдице”. Коренът е арабски и носи смисъл на любов, но колко грижа и желание, и болка и мечта и нежност има в думата... Ето и пример (пример, пълен с музика; пример в който езикът пее и „акапелно”):

*Защим ме й мене да живам
на сая земя лажовна,
ага ма севдьо остави
и надалечко отиде.
Походи, либе, лефтеро,
барем си мома йотбереш.
Да е йот мен нагоре,
да не е йот мен надолу.*

*/Защо ми е да живея на тая лъжовна земя,
/след като любимият ме остави и отиде
/надалече (на гурбет)?
/(и естествената ревност и болка от
/раздялата, но и толкова обич за другия...)
/Походи, любов моя, и ако ме заместии
/с друга, дано тя да е нещо повече от мен,
/а не по-малко! (да си струва за теб)*

И на версиите на песните можем да обърнем внимание. Понякога съществуват много варианти на един и същи разказ. Интересни и вълнуващи и сами по себе си, и с различията помежду си. Руфинка, например, е по-кратък християнски вариант на една помашка балада. Отворете си душата и слушайте:

*Въз Подзиме (в изпълнение на Радка Кушлева)
/песен на български мохамедани/*

*Въз подзиме съм легнала, /"Подзиме" е есен, късна есен, почти зима
въз пролете съм станала. /Боледувала е цяла зима, а напролет – виждайки, че
Всичко от земя излиза, /всичко се показва за живот от там, покълва -
пък я нах земя тарнувам! /си дава сметка, че тя – наопаки – към земята отива.*

*Въз подзиме съм легнала
въз пролете съм станала,*

*Цала съм зима лежела,
лежела и още болнела!*

*Ага са е пролет пукнала,
я сам нах ванка излела.*

*Всичко сай било цветнало,
цветнало и още листнало,*

*И мойн зелен босилек /Всичко цъфти и се разлиства навън, вижте как описва
и мойн червен карамфил! /своята градина, своите цветя – тези, с които се е*

*Сичко от земя излиза, /гордяла и които е гледала за китките си, за завист на
пък я нах земя тарнувам! /другите момичета и за закачки с момчетата...*

*Умирам, майчо, умирам
тебе са вяра не фата,*

*Малко ще да ма погльодаш,
мнучко ще да ма споминаш!*

*Утре ще сватба да има на нашесо
дворе широко,*

*Права щет люлка да правят, /Сватба нарича смъртта си, права люлка -
мене щет летве да турят! /ковчега си*

*Ага ми дойдат майчинко,
хожене от джамаене,*

*сафтене от медресене, /Когато дойдат ходжите от джамиите
/учените от училищата,*

*Ти да ми, майчо, отвориш /отвори, майко, моя сандък със сватбени
моине мажар сандаци /дарове и дай на всички...*

*и да ми, майчо, извадиш
моено тъонко дарийе,
врит да ги дара одариш:*

*Хожемнем дългоги ягълци,
сафтенем сърмени чеврици,*

*Асаню майчо да дариш,
шарена риза набрата,
върх ризана му ягълчек,
върх ягълчекън чеврица,
върх чеврица кесица,
върх кесицана кичица,
от моян ситен босилек,
от моян червен карамфил!
На кичицъна алтънчек
от моесо фесче алено.*

*/С толкова любов описва в детайли
/какво да дари майка ѝ на любимия Хасан!*

*Умирам, майчо, умирам
тебе са вяра не фата!*

*Иди ми майчо порукай
мижова Фатме да дойде.
Гиздило да хи харижам,
либено да хи отстъпям,
Чи на мен късмет не било
млада невяста да ида
на Хасанюви дворове,
на Хасанюви конаци!*

*/И след дългото, потресаващо изреждане
/на даровете за любимия – като че ли го вижда
/облечен от нея пред очите си -
/поръчва на майка си да извика дъщерята
/на чичо ѝ, т.е. братовчедка ѝ,
/за да ѝ подари, завещае, всички дарове
/и любимия си заедно с тях, защото на нея
/не ѝ е било писано да се задоми там.*

*Умирам, майчо, умирам
пък тебе са вяра не фата!*

Можем да продължим с фабулите и диалозите: пред очите на човек се разгръща един цял свят – с тревогите и радостите му, с всекидневните грижи и работи, с отношенията в семейството и обществото. Какви детайли оживяват и колко пълнокръвно усещаш радостта и болката и надеждата, и любовта, отчаянието, страха на онези хора, на онзи свят, от който идваме! И това не е клише, не са празни приказки! Който има очи – да види! И как понякога тънко и светло и майсторски езикът на песните успява да направи всичко това!

Те кажуваат бре Илиной, моме (изп. Александър Сариевски)

„Те кажуваат бре, Илиной моме, да си тенко прело и ситно си ткало” – закача се младият ковач Петър с любимата си Илина (Казват за теб, че си била предяла тънко и си била тъкала ситно, т.е. майсторски, и платното става фино... Обърнете внимание и на езиковата конструкция в минало време, издаваща недоверие, и на средния род, как смекчава „заяждането” и издава умиление). И продължава: „Яз ке ти дадам бре, Илиной моме, еден стограм памук. Ти да ми изткаеш триста лакти платно!” (Ще ти дам една

мярка от сто грама памук, а ти – след като си такава майсторка – да ми изтъчеш от него триста лакти платно.) И продължава ковачът Петър с ядрото на „шегата си”, с невероятно милия намек: „Щчо ке ти престанет бре, Илиной моме, една бела риза!” (Не стигат тристате метра плат, ами каквото ѝ остане от стоте грама памук – и бяла риза да му направи! За какво му е тази бяла риза? За сватба, естествено! А кой дарява ризата за сватбата на младоженеца? Булката...). Илина отговаря не по-малко „заядливо” и мило: „Те кажувеат бре, ковенджи Петре, да си майстор било! Яз ке ти дадам бре, ковенджи Петре, една стара пара, ти да ми направиш еден сребрен разбой...” (И за тебе, ковачо Петре, хората говорят, че си бил майстор! Аз ще ти дам една стара пара, от която да ми изковеш един сребърен разбой. Това е уред за тъкане, с който се удря по нишката при тъкане, за да стане плътно платното, прилича на гребен, който съдържа доста метал и няма как да се „изкове”). И – накрая – основното и в Илинината закачка: „Щчо ке ти престанет, бре ковенджи Петре, еден сребрен пръстен!” (Каквото ти остане – един сребърен пръстен! За какво ѝ е? Кой дава пръстен?)

Или отделният свят на родопските овчари и кехаите им („бригадири”, групови отговорници”, с всичките им йерархични равнища и видове – от най-нисшия до „ян-кехаята”, замествал в съзнанието на подчинените си идеята за истинска, собствена, а не чужда и натрапена държавност в условията на робството... Вижте обръщението към кехаята по-долу.)

Кехайо наша доржаво
вруть сюрыйкине торнаха
нашна сюрыйка остана
в равноно поле широко
Кога ще се холан вдигнеме
нах височкана планина
-Овчери милни овчери
и вие холан да торнете
ранко в четвортак утирна
А га ми холан минете
през Чемджаз село големо
тамо са моми заптии
млади невести кадии
Вакло ще агне да ищат
Вакъл им овен фанете
Те ще ви холан попитат
къде е Стоян кехая
А вие им холан кажете
-Стоян кехая остана
агинем хесап да види
А га ва срьоцне овчере
мойна млада невеста
та ще ви холан попита
къде е Стоян кехая
А вие и холан кажете

/Нещо не е наред, нашият кехая се бави,
/болен е като че ли, надявал се да оздравее, но...
/Нетърпеливи да се приберат в къщи от гръцко,
/овчарите питат кехаята защо всички други
/стада са си тръгнали към дома, а те – още не!

/А кехаята им отговаря с „милни”
/и им заръчва и те да тръгнат в четвъртък
/рано сутринта. И като стигнат до селото му
/в което момите са полиция, а младите невести
/съдши (какво усмихнато уважение!)....

/ще искат агне, а ще получат овен,
/ще очакват празник, а ще получат жертва
/... и като питат за него, да им се каже, че
/се е забавил кехаята, да си уреди сметките
/с господата по гръцко...

/Когато младата му жена попита за него,
/на нея да кажат, че е отишъл да търси
/удобни пасища за овцете в планината...

*-Стоян кехая отиде
овцене планина да треси
А га ва срьощне, брей холан
мояна стара майчица
на нея холан право кажете
-Стоян кехая остана
в равното поле широко
подзиме да на посреща
пролете да на изпраца*

*/А когато майка му попита за него,
/на нея честно да кажат, че е останал
/завинаги долу, наесен да ги посреща,
/а напролет – да ги изпраца*

Или това: Кехаята говори на овена. Този овен е и символ на мъжката сила и плодовитост, и помощник, и водач на стадото. Този овен е нещо като приятел и изповедник на кехаята. Живяли са заедно, делили са слънце и дъжд по поляните, през какво ли не са преминали... А сега кехаята трябва да каже на овена, че ще го води на заколение, ще го дава жертва, защото ще се сгодява... И му говори как да мине през селото, как ситно да тропа с копитца, как високо да вдига главата, как ясно да звъни звънчето на шията му! Когато отива на заколение! Това не е овенът. Това е достойнството, смелостта, мъжеството, красотата на самия кехая....

*Карагъоз вакъл каматан джанъм
никому не сам казувал
сега ще тебе да кажа
Мен ма е майка главила джанъм
в селоно за баш момана
тебе ще годеж да карам
а га низ село торниме
ситанко троскай алоци джанъм
височко вдигай главона
чанчекън ясно да цонка
да си та чуе карагъоз джанъм
момана главеницана*

С митология и приказки, с магии и призраци е пълно тук, с вяра и суеверие, с древна духовност, кой знае от какви езически дълбини извираща! И самодиви, и самовили, „юди пирински” и змейове, юнаци и царе, царици... Особено силно е присъствието на царе, царици, боляри и боили в песните на бесарабските българи.

И символика можем да търсим всякаква. И да я намираме смаяни на различни равнища и в най-неочаквани посоки. Понякога – в лековато подминавани детайли от текстовете.

Баладата за тримата братя и строежа (моста), който градили, и все се срутвал... И вграждането на младата жена на най-малкия от тях в основите... Това е страшно древно, далеч предхристиянско вярване, което можем да открием и в Египет...

В песен от шуменско “Момче води керван” колата на момчето е желязна. В нея са впрегнати левият бивол Сакар и десният - Караман. И на други места Караман – бивол е този, който се впряга вдясно, той е черен. Левият е Сакар – „брези бивол”. Защо желязна кола? Защо има значение кой бивол е отляво и кой – отдясно? Имената случайни ли са и защо се повтарят? Защо в толкова песни се споменава „брези биволи” и какво – по дяволите означава „брези”? Брези се оказва биволът с бяло петно на челото, това означава и „свещен” и има общо с бялата кора на дървото „бреза”. Караман е дума, идваща от Акад и Шумер (както и идеята за желязната кола, свързана с шумерските божества Енки и Енлил, датираща още от късната бронзова епоха) минаваща през българските територии в Мала азия (Караманско царство, виж Юлия Венедикова), дума свързана и с юруците-карамани по-късно, дума – пропаст за всеки, който надникне в нея. Дума, която показва хилядолетни културни нишки, свързващи българите с цяла Азия и половин Европа от най-дълбока древност, още когато не сме били наричани българи, а тохари, кушани...; когато сме оставили следи в писмеността на шумери и по-късно индийци, пишейки словото си и с шумерски клинопис, и с писмото брахми”, родствено на индийското... В древни индийски наречия, останали от езика-майка на повечето европейски езици – индоевропейското езиково семейство – и досега си стоят думите „баща” и „къща”.

Невероятни неща има в този фолклор. И не само в песните. В ритуалите, в магиите, в танците, в артефактите

Накрая – два текста без коментар. За живота – какъвто е бил.

-Пиле,пиле,постро пиле	
кайно форкаш нависоко	/ кайно форкаш = както хвърчиш
и си гльодаш нависоко	/ гльодаш = гледаш
не виде ли нейде некво?	
-Видех,видех бре юначе	
в среде гора,до три огне	
край огньове върли турци	
печаха си моско дете.	/моско = мъжко
баща му са нагодили	/нагодили = накарали са го, сложили са го
да му върти шишовене	/шишовене = шишовете
майка му са нагодили	
да събира сухи дърва	
и да кладе огньовене	
brate му са нагодили	

да му свирет със кавали
сестри му са нагодили
да му пеят жални песни.

Де са ие чуло видело
син баща ворзан да кара /ворзан = вързан
да кара да го продава
Вървели що са вървели
стигнаха гора зелена
нашли са вода студена
Баща на сина думаше:
-Отпусни синко синджира
водица да се натия
повечко килца да стана
по скопко да ма продадеш /по-скопко = по-скъпо
повечко пари да зьомии /зьомии = вземеш
дечица да си отгльодаш /отгльодаш = отгледаш
и тебе ворзан да карат
да карат да те продават

Имам, обаче, два леко весели (или не?) въпроса:

Първо, защо толкова често момците предлагат на момите подаръци, за да получат нещо в замяна? Има ли нещо тук, свързано с женската природа? ☺ Вярно, че момите в повечето случаи отказват, но самите предложения явно не са случайни! Понякога не само не отказват, ами и си искат!

Примери:

1.

Припев:
Армаган ти нося,
злато, коприна.
Обърни се мило любе
да те видя. (x2)

2.

Мома бега из росна ливада, **ой**,
мома бега из росна ливада.
Мома бега, младо момче търче,
и на мома вели и говори:
- Бре стой, бре моме, немой да бегаиш!
Имам, дума язе да ти думам.
- Думай, лудо, не мога да чекам!
- Кажси, моме, що да ми ти купам?
- Купи ми, лудо, широки фустан,
я да носам, лудо, ти да гледаиш!
- Кажси моме йоц що да ти купам?
- Купи ми, лудо, сърмени колан,
я да носам, лудо, ти да гледаиш!
- Кажси, моме, йоц що да ти купам?
- Купи ми, лудо, жъти кондурки,
я да носам, лудо, ти да гледаиш!
- Купи ми, лудо, бело чадърче,
я да носам, лудо, ти да гледаиш!

3.

- Коса си имам, боя си немам,
що стоиш, лудо, що саир гледаиш?
- Девойче, руйно вино пияно,
девойче, цъфти ружо цървено,
девойче, блага душо медена!
- Чело си имам, алтън си немам,
що стоиш лудо, що саир гледаиш?
- Девойче, руйно вино пияно,
девойче, цъфти ружо цървено.
Девойче блага душо медена!
- Веги си имам, вегило немам,
що стоиш, лудо, що саир гледаиш?
- Девойче, руйно вино пияно,
девойче, цъфти ружо цървено,
девойче, блага душо медена!
- Лице си имам, белице немам,
що стоиш, лудо, що саир гледаиш?
- Девойче, руйно вино пияно,
девойче, цъфти ружо цървено,
девойче, блага душо медена!
- Гърло си имам, гердан си немам,

/омагъосал се с младежът и като луд
/повтаря едно и също през цялото време,
/а девойката го мотивира съвсем, съвсем
/конкретно...

*що стоиш, лудо, що саир гледаш?
- Девойче, руйно вино пияно,
девойче, цѣфти ружо цървено,
девойче, блага душо медена!*

Въпрос втори. Защо в българските песни от Македония купуването често се конкретизира в пари? Тук няма просто „ще ти купя” или „купи ми”, както в останалите фолклорни области! Има си грошове! Цени!

1.

*Елено, керко, Елено
ти една на майка
що стоиш, керко, що мислиш,
що книга пишуваш?*

*Пишувам, майко, пишувам
до градот Едрене,
Едрене, майко, Едрене,
на моето либе.*

*Да купи, майко, да купи
на мене капела
капела, майка, капела,
от триста гроша.*

2.

(Белото Ленче го викат да отвори пенджера – прозореца, обаче то не може да стане, защото майка му е седнала на фустана – полата и е заспала. Тогава викацията отън дава идея Ленчето да вземе една ножница и да „отсече” – изреже фустанот, след което той ще ѝ купи по-хубав и по-шарен, при това на определена цена за един аршин:)

*А ѝас ке ти купам Ленче поубав
Поубав аман пошарен
От шеесет гроша, Ленчем аршинов,
Аман аршинов*

3.

*Павле ми тие, Павле ми тие
вино ем ракия, вино ем ракия.*

*Па ми е изпил, па ми е изпил
Три иляди гроша, три иляди гроша.*

4.

*Ако е Блага, мамо, болна легнала,
Яс ке се сторам младо докторче /ще се престоря на младо докторче
И ке я лечам, мамо, **без пари** /и ще я лекувам без пари*

5.

*Севдалино, малай моме, джанъм,
Севдалино, малай моме,
оце ли мома ке одиш,
оце ли свето ке гориш.*

*Сите пари ми ги зеде, Севдо, /сите = всички, зеде = взе
Сите пари ми ги зеде,
**петстотин жълти жълтици, джанъм,
и илядо бели гроша.***

*Дай ми малко от парите, Севдо,
дай ми малко от парите,
да си купа конь дория, Севдо,
да не ода пеш по село.*

*Да не ода пеш по село, Севдо,
да не ода пеш по село,
ергените да не ми се смеят, Севдо,
а момите да се каскандисват*

.....